

BELLETEN

Cilt: LXXIX

AĞUSTOS 2015

Sayı: 285

SİLİFKE MÜZESİ'NDEKİ KİLİSE FORMLU MEZAR TAŞI

AYŞE AYDIN*

Silifke Müzesi'ndeki kilise formlu mezar taşı, farklı plan tiplerini yansıtan “kilise formlu eserler” grubundadır. Formu, işlevi ve üzerindeki yazıt ile Anadolu'daki Osmanlı Dönemi Hristiyan Sanatı örneklerinden biri olan eser ilk defa bu makalede tanıtılıp, değerlendirilmektedir.

Kilise formlu mezar taşı Taşucu-Reşadiye Mahallesi, Çavuşbucağı Sokak üzerinde yer alan Rum Kilisesi'nde yaptığımız çalışmalarda, nartheksin batı cephesi bitişğinde-ki evin önünde tarafımızdan bulunmuş, 27.12.2005 tarihinde satın alma yoluyla Silifke Müzesi'ne kazandırılmıştır (Res. 1a-b)¹. Üzerinde yer yer harç izleri görülen kireçtaşından eserin ön cephesi, diğer üç cepheye kıyasla daha geniştir ve yan cephelere göre daha dış taşkın yapılmıştır (Res. 2a-b). Ön cephede, içinde tek basamaklı yükselti bulunan bir niş bulunmaktadır. Kırık kemer formlu nişin, dıştan kapatılmış olabileceğini gösterecek herhangi bir unsur yoktur. Niş kemerinin üzerindeki alanda ise Yunanca bir yazıt vardır:

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Muğla/TÜRKİYE ayseaydin70@gmail.com

Söz konusu mezar taşını çalışmam için gerekli izni veren Silifke Müze Müdürü İ. Öztürk'e; makalenin kütüphane çalışmasının 2009 yılında Berlin, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde (DAI) gerçekleşmesini sağlayan Prof. Dr. F. Pirson ve Prof. Dr. H.-J. Gehrke'ye, 2011 yılında DAAD aracılığıyla Göttingen Georg-August Üniversitesi, Hristiyan Arkeolojisi ve Bizans Sanat Tarihi Bölümü kütüphanesinde makalenin son şeklini almasını sağlayan Prof. Dr. A. Arbeiter'e, eserin çizimini yapan A. Yaman'a (MA), Fransızca çevirilerdeki yardımı nedeniyle Ç. Atay'a (MA) çok teşekkür ederim.

¹ Env. Nr: 2005/18(A) Ölçüleri: Yükseklik: 50,5 cm. (sol yan cephe ve en yüksek yer); 46,5 cm. (sağ yan cephe); 49 cm. (ön cephe) En: 34,5 cm. Der: 40 cm.

ENΘΑ[ΔΕ] KEITAI
 ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙ/
 ΟΥ ΝΑ ΕΧΗ ΓΑΙΑΝ ΕΛΑ/
 ΦΡΑΝ 1891 ΔΕΚΕΜ(ΒΡΙΟΥ) ΙΣΤ (=16).

Tercümesi²:

Burada yatmaktadır

Demetrios oğlu Eleutherios;

Toprağı hafif olsun!

Aralık (in) 16. (günü) 1891

Taşın arka cephesinde ortadaki daha geniş ve yüksek olmak üzere yarım daire planlı üç apsis vardır (Res. 3a-b). Böylece arka cephedeki üç apsisiyle kilise mimarisinin doğu bölümünü, ön cephesindeki kemerli nişiyle de giriş bölümünü yansıtan taş, bir kilise formu verilmiştir. Taşın üst örtüsü ise bugünkü şekliyle düzdür.

1. KİLİSE FORMLU MEZAR TAŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Silifke Müzesi'ndeki Taşucu mezar taşı, farklı plan tiplerini yansıtan “kilise formlu eserler” grubunda değerlendirilir. Bu gruba ait Kafkasya'da sıkça görülen kubbeli ya da kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) plana sahip taşın kilise formlu eserler, P. Cuneo tarafından araştırılarak sınıflandırılmıştır³. Cuneo'nun belirlediği birinci grup “Bani tasvirlerindeki modeller” olup, bunlarda yapıyı yaptıranın elinde kilise modeli yer alır (Res. 4). İkinci grup 11.-17.yüzyıllar arasında yapılan bazı kiliselerin çatı mahyasının başlangıcına süs olarak yerleştirilen “akroter olarak yapılmış kilise modelleri”dir (Res. 5). Mimarlar tarafından, inşa edecekleri kiliselerin küçük birer taslak modellerini yaptıkları 7.-13.yüzyıllar arasına tarihlendirilen “maket modeller” üçüncü grubu (Res. 6), kiliselerin içinde yer alan 10.-17. yüzyıllar arasına tarihlendirilen “rölikerler”⁴ ise dördüncü grubu oluşturur⁵.

² Yazıtın yazımı ve tercümesi için Yunanistan, Selanik Üniversitesi öğretim üyesi sayın Prof. Dr. G. Gounaris'e ve Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. B. Öztürk'e çok teşekkür ederim.

³ Paolo Cuneo, “Les modèles en pierre de l'architecture arménienne”, *Revue des Études Arméniennes*, c. VI, (1969), s. 201 vdd.

⁴ Ayşe Aydın, *Lahit Formlu Rölikerler: Reliquaries of the Sarcophagus Type*, İstanbul 2011, s. 13 vd. Aziz ve martirlerin fiziksel kalıntısına *rölik* adı verilir. Rölikleri korumak için farklı formlarda yapılan objeler ise *röliker* olarak adlandırılır.

⁵ Cuneo, a.g.m., Vakıf tasvirlerindeki modeller: Pl. LXXIX-XCII Fig. 2-17, Akroter olarak yapılmış kilise modelleri: Pl. XCIX-CVIII Fig. 24-33, Maket modeller: Pl. CIX-CXVIII Fig. 34-43, Rölikerler: Pl. LXXIX-XCII Fig. 18-23.

Kilise formlu modellerin yanı sıra 12.-14.yüzyıllar arasında yapılan sivil binalara ait modeller de bulundukları yapı ya da alan içerisinde özellikle saraylarda süs unsuru olarak kullanılmışlardır⁶.

Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi ve sonrasında Doğu ve Batı Hristiyanlığı'nda kubbeli, kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) ya da bazilikal planlı kilise formu artophorion (Res.7)⁷, buhurdan, röliker (Res.8) ya da aydınlatma araçları gibi maden eserlerde kullanılmıştır⁸. Taştan kilise formundaki farklı işlevlere sahip eserlerin ise Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi ve sonrasında Ermeniler, Bizans sonrası dönemde ise Rumlar tarafından yapıldığı görülmektedir.

Hristiyan tasvir sanatında kilisenin maketini taşıyan bani resimlerine Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi'ne tarihli kiliselerin genellikle apsis mozaiklerinde, özellikle Roma ve Ravenna'da; Orta Bizans Dönemi'ne tarihli kiliselerin ise duvar mozaikleri ve duvar resimlerinde, özellikle Balkanlardaki kiliselerin duvar resimlerinde, İstanbul'da Hagia Sophia ve Chora (Kariye) Manastır Kilisesi'nde⁹, Gürcü kiliselerinde ise dış cephelerde

Ermenistan'da yapılan kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) planlı ya da kubbeli kiliselerin volkanik taştan modelleri için ayrıca bk. Museum Bochum-Der Stiftung für Armenische Studien, Bochum (Hrsg.), *Armenien. 5000 Jahre Kunst und Kultur*, Tübingen 1995, s. 167-168 Nr. 126-129; Jannic Durand v.d. (Ed.), *Armenia Sacra. Mémoire chrétienne de Arméniens (IV-XVIII)*, Paris 2007, s. 88-89 Fig. 16-17; 145-147 Fig. 38-40; 372 Fig. 158.

⁶Mabi Angar, "Stiftermodelle in Byzanz und bei Christlich-Orthodoxen Nachbarkulturen", Kratzke, Ch.-Albrecht, U. (Hrsg.), *Mikroarchitektur im Mittelalter. Ein Gattungsübergreifendes Phänomen Zwischen Realität und Imagination*, Leipzig 2008, s. 448.

⁷Bazilika formlu aydınlatma aracı (polykandilion) için bkz., Kurt Weitzmann (Ed.), *Age of spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century: Catalogue of the Exhibition at the Metropolitan Museum of Art, November 19, 1977, through February 12, 1978*, New York 1979, s. 623, kat.no. 559; H. Victor Elbern, "Liturgische Geräte", *RBK*, c. V (1995), s. 737-738; C. Helen Evans-D. William Wixom, *The Glory of Byzantium Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261*, New York 1997, s. 250 K. Nr. 176; Konrad Onasch, *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten*, Leipzig 1981, s. 26. 319 Şükran ayinlerinde kutsanmış ve hastalar için ayrılmış ekmeğin saklandığı genellikle kilise formunda madenden yapılan esere Doğu Hristiyanlığı'nda artophorion adı verilir. Artophorionlarda saklanan ekmekten küçük parçalar ayinlere gelemeyen hasta ve yaşlılara gönderilmiştir. Erken Hristiyanlık Dönemi'nde fildişinden, Erken Bizans Dönemi'nde gümüşten farklı formlarda yapılan pyksisler, artophorionların öncülleri olarak kabul edilir.

⁸Stiftung Preussischer Kulturbesitz-Staatliche Museen (Hrsg.), *Ausgewählte Werke*, Berlin 1963, K. Nr. 7 Abb. 7; Reinhardt Hootz, *Kunstdenkmäler in Rumänien*, Darmstadt 1986, Abb. 51.

⁹Wolfgang Fritz Volbach, *Frühchristliche Kunst*, München 1958, Abb. 158; David Talbot Rice, *Kunst aus Byzanz*, München 1959, Abb. 129.XXX; Stephan Yerasimos, *Konstantinopel. Istanbul's historische Erbe*, Köln 2000, s. 12. 101; Herbert Alexander Stützer, *Frühchristliche Kunst in Rom*, Köln 1991, s. 119.171 Abb. 75.96; Herbert Alexander Stützer, *Ravenna und seine Mosaiken*, Köln 1989, s. 67 Abb. 39; Reinhardt Hootz, *Kunstdenkmäler in Bulgarien*, Darmstadt 1986, Abb.122.143.189.202.221.258.297.310; Reinhardt Hootz, *Kunstdenkmäler in Jugoslawien*, Leipzig 1981, I Abb. 4.160.195.224; II Abb. 23.73.

taştan kabartma tekniğinde sıkça rastlanmaktadır¹⁰. Akdamar Kilisesi (915-921)'nin batı cephesinde, özgününde renkli ve değerli taşlarla süslü kilise modeliyle banî tasviri yer alır. Yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla baninin elindeki model, liturjide kullanılan altın yıldızlı madenden bir artophorion ya da buhurdandır ve inananlara yapıya girmeden önce kilise içindeki liturjik görevlerini hatırlatmak amacıyla yapılmıştır¹¹. Nowgorod, Sophia Katedrali'nin hazinesindeki 12.yüzyıla ait rotond (yuvarlak) planlı iki Sion'un¹² ise Kudüs, Kutsal Mezar Kilisesi'ni sembolize ettiği için yortularda kullanıldığı belirtilir¹³. Venedik, Aziz Markos Kilisesi hazinesindeki kısmen altın yıldızlı gümüşten yapılmış kubbeli artophorion-röliker, 16.yüzyılda yapılan yortularda kilisenin altlarında diğer kutsal kâhınlarla birlikte yer almıştır (Res. 7)¹⁴. 11. yüzyıla tarihlendirilen bir İncil minyatüründe, İsa'nın tapınağa sunulduğu sahnesinde altarnın üzerindeki kalışın yanında yer alan bazilikal planlı kilise modeli, artophorion olarak değerlendirilir¹⁵.

Bazı Ermeni kiliselerinin cephelerindeki taştan modellerin içinde bulunan röliker, bu modellerin röliker olarak tasarlandıklarını göstermektedir¹⁶. Ermenilere ait kilise formu rölikerler, kiliselerde inananların ulaşamayacağı yüksekliklerde bemanın güney ve kuzey duvarında, bazen bema yan odalarının kapıları üzerinde kendileri için ayrılmış dar nişlerin içinde yer almışlardır¹⁷.

Kilise formu taştan modellerin Anadolu'nun doğusunda Kars ve Erzurum'da bulunduğu görüşünün aksine¹⁸, bugün anılan kentlerin ne müzelerinde ne de çevrelerinde yapılan kiliselerde bu tür eserlere serbest model olarak rastlanmadığı, ancak yapılarda kabartma olarak kilise maketinin sunulması sahnesine yer verildiği bölgede çalışan meslektaşlarımız tarafından ifade edilmektedir¹⁹. Buna karşın Trabzon, Hagia Sophia bahçesi ve

¹⁰ Fahriye Bayram, *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*, İstanbul 2005, s. 29 Res. 4; Mine Kadiroğlu-Bülent İşler, *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Ankara 2010, s. 133-135 Res. 167-168.170.

¹¹ Angar, a.g.m., s. 445.

¹² Elbern, a.g.m., s. 737 Sion, Kudüs'deki Kutsal Mezar'ın formuna sahip farklı malzemeden yapılan eserlere verilen addır.

¹³ Igor Emmanuilovich Grabar, *Geschichte der Russischen Kunst II*, Dresden 1958, s. 218 Abb. 208-209

¹⁴ Angar, a.g.m., s. 447.

¹⁵ Angar, a.g.m., s. 446-447 Abb. 6.

¹⁶ Armen Kazarian, "Relics in Medieval Armenien Architecture", Lidov, A. (Hrsg.), *Eastern Christian Relics*, Moskau 2004, s. 93 vdd. 114.

¹⁷ Cunco, a.g.m., s. 216 Pl. XCIV-XCVI Fig. 19-21.

¹⁸ Münecver Keşoğlu, "Silifke Müzesinde Kilise Biçiminde Rölik Mahfazası", *STT*, sy. VIII-1978, (1979), s. 98. 100.

¹⁹ Konuyla ilgili bilgilerini aktaran sevgili meslektaşım Doç. Dr. F. Bayram'a teşekkür ederim.

Giresun Müzesi (Gogora Kilisesi) bahçesinde, Rumlara ait Yunanca yazıt ve tarih bilgileriyle 19.yüzyıl sonu-20.yüzyıl başına tarihlendirilen yaklaşık 30 adet kilise formlu mezar taşı yer almaktadır²⁰.

Ön cephesinde, içine kandil ya da mum koymak için yapılmış nişe sahip, arka cephesinde bir ya da üç apsisli, üst örtüsü genelinde düz, bazılarında beşik çatı, kırma çatı ya da kolları beşik çatılı haç formlu bu mezar taşlarının benzerleri Balkanlardaki mezarlıklarda da görülür. Buradaki 15.-16.yüzyıllara tarihlendirilen küçük lahit ya da yüksek tabut formlarıyla bazilikal planlı kiliselerin görünüşünü hatırlatan mezar taşları, dikkat çekicidir (Res. 9)²¹.

Silifke Müzesi'nde yer alan kilise formundaki mezar taşının en yakın benzeri, aynı müzedeki kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) formlu eser, röliker olarak kabul edilir²². Yekpare kireçtaşından yapılan, kuzey ve güney cepheleri düz olan eserin batı cephesinde sivri kemerli alınlığa sahip, lento ve söveli küçük bir niş yer alır (Res. 10a-b)²³. Nişin üst kısmında da kabartma tekniğinde bir Malta haçı vardır. Doğu cephesinde kademeli kaideleriyle ortadaki daha geniş olan üç apsis, üst bölümünde ise her biri beşik çatıyla örtülü haç kolları yer alır. Haç kollarının birleştiği merkezdeki kubbe kırılmıştır. Kuzey-güney yönündeki haç kollarında yer alan Yunanca yazıtta, bugün okunamaz halde olan 1858 tarihinin yazılı olduğu belirtilmektedir²⁴.

Silifke Müzesi'ndeki Taşuculu kilise formlu mezar taşının hangi plan tipini yansıttığını belirleyecek üst bölümü tahrip olduğu için günümüzde düz olarak algılanmaktadır. Trabzon ve Giresun'daki diğer üç cepheye kıyasla daha geniş ve iki yanda, yan cephelere göre daha dışa taşkın yapılan nişli ön cepheye sahip, arka cephede ise üç apsisli benzer örneklerin büyük bir bölümünün üst örtüsü düz çatıdır. Ön ve arka cephede aynı özellikleri yansıtan bazı örneklerde ise beşik çatı, kırma çatı ya da kolları beşik çatılı Yunan haçı formlu üst örtüye yer verilmiştir. Haç formlu üst örtüde kolların birleştiği merkezde kırık da olsa kubbe olduğu anlaşılan mezar taşları diğerlerine kıyasla daha azdır.

Trabzon ve Giresun'daki mezar taşları gibi üst örtüsü düz ya da beşik çatılı Taşuculu mezar taşının, yakınında bulunduğu 19.yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilen Rum Kilisesi'nin içinde ya da dışında ama yakınında bulunan ve belki de kiliseyi yaptıran kişi ya da yaptıranın oğlu Eleutherios'un mezarı üzerinde yer aldığı kabul edilebilir.

²⁰ 2011 yılı sonbaharında yaptığı Kuzey Anadolu gezisi sırasında Trabzon ve Giresun'daki örnekleri görerek fotoğraflayan, bu konuda beni bilgilendiren sevgili hocam Prof. Dr. G. Koch'a çok teşekkür ederim.

²¹ Hootz, *Jugoslavien*, II s. 364. 396 Abb. 86-87. 344-345.

²² Keçoğlu, a.g.m., s. 95-107.

²³ Env. Nr: 139 (Eski No: 146) Ölçüleri: Yüksek: 58 cm., En: 35 cm., Der: 28 cm. (apsis hariç).

²⁴ Keçoğlu, a.g.m., s. 100.

Bir başka olasılık mezar taşının bir mezar yapısından getirilerek, kilise içinde birden fazla evreye sahip nartheks duvar örgüsünde 19.yüzyıl sonları-20.yüzyıl başları arasında kullanılmış olabileceğidir. Bu olasılığı güçlendiren, taş üzerindeki harç izleridir. Belki de bu evrede mezar taşının zaten aşınan ya da kırılan üst örtüsü, duvar örgüsüne yerleştirilmek için düzleştirilmiştir.

2. KİLİSE FORMLU MEZAR TAŞININ TARİHLENDİRİLMESİ

P. Cuneo, Kafkasya’da kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) planlı ya da kubbeli kilise formundaki eserlerin 7.yüzyıldan başlayarak 17. yüzyıla kadarki süreçte, özellikle 11.-13. yüzyıllar arasında yapıldıklarını belirtir²⁵.

Trabzon ve Giresun’daki Rumlara ait kilise formlu mezar taşlarının üzerindeki Yunanca yazıt ve tarih bilgileri ise bunların 19.yüzyıl sonu-20.yüzyıl başı arasında yapıldıklarını gösterir.

Silifke Müzesi’ndeki kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) planlı rölikeri benzer örneklerden yola çıkarak 11.yüzyıl sonu-14.yüzyıl ikinci yarısına tarihlendiren M. Keçoğlu, üzerindeki Yunanca yazıtın rölikerin ikinci defa 1858 yılında Rumlar tarafından kullanıldığında eklendiği görüşündedir. Ona göre rölikerin Rumlar tarafından yapılmış ve kullanılmış olabileceği zayıf bir ihtimaldir²⁶.

4.yüzyıl ikinci yarısı ile 7.yüzyıl başları arasında Doğu Roma İmparatorluğu’nun, 7.yüzyılda Arapların, 8.yüzyılda tekrar Doğu Roma İmparatorluğu’nun eline geçen Antik Isauria Bölgesi’nin metropolisi Seleukeia (Silifke), İmparator Theophilos Dönemi’nde (829-842) Arap sınırındaki dağlık bölgede *Kleisura* adını alan (dağ geçitleri) üç yeni idari-askeri bölgeden biri olmuş, 10.yüzyıl başında (930) ise *thema* statüsüne yükseltilmiştir. 1069 yılından itibaren Selçukluların akınları nedeniyle Doğu Roma İmparatorluğu’nun Silifke ve çevresindeki etkisi iyice azalmış, bu dönemde bölgede yaşayan Türkmenlere karşı Silifke ile Konya arasına Ermeniler yerleştirilmiştir²⁷.

1021 yılından başlayarak Doğu Anadolu’daki Selçuklu akınları nedeniyle Ani ve Vas-puragan bölgelerinden Antik Kilikia Bölgesi’ne gelen Ermeniler, 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Selçukluların Anadolu’ya egemen olmaları ve 1097 yılında Haçlıların gelişiy-le birlikte Kilikia’da ortaya çıkan yönetim boşluğundan yararlanarak 11.yüzyıl sonundan 14.yüzyıl ikinci yarısına kadar ki zaman içinde küçük bir krallık kurmuşlardır²⁸.

²⁵ Cuneo, a.g.m., s. 201 vdd.

²⁶ Keçoğlu, a.g.m., s. 97. 100.

²⁷ M.C. Şehâbettin Tekindağ, “Silifke”, *TED*, sy. 2 (1971), s. 143; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan Ankara 1995, s. 88 vd. 194. 231.

²⁸ Claude Mutaftian, “Königreich Kilikien Zuflucht und Neubeginn”, Museum Bochum-der Stiftung für Armenische Studien, Bochum (Hrsg.), *Armenien 5000 Jahre Kunst und Kultur*, Tübingen 1995, s. 175 vd.;

Müze envanter defterinde kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) formlu eserin Azize Thekla hac merkezi yakınındaki Ulugöz Köyü'nden getirildiği belirtilir. Ulugöz Köyü, 1844-1845 yılı Temettuat²⁹ kayıtlarına göre tamamen yerli Rumlarla iskân edilmiş olan Çiftlik Köyü'dür³⁰. Bu bilgiler ışığında Ulugözlü eserin, 11.yüzyıl sonu-14.yüzyıl ikinci yarısı arasında yapılan ve 19.yüzyılda Rumlarca tekrar kullanılan bir röliker olduğu kabul edilebilir. Ancak eserin Taşuculu örnek gibi Rumlar tarafından 19.yüzyıl ikinci yarısında yapılmış bir mezar taşı olabileceği de düşünülmelidir.

1900'lü yıllarda Silifke Kazası'nın genel nüfusunun yüzde dördünü Rum Ortodoks, yüzde birini Ermeni (Doğu Ortodoksları?), yüzde doksan beşini ise Müslümanlar oluşturmuştur³¹. Silifke Kazası'nda Rumlar kasaba içinde Antik Mahalle ve Saray Mahallesi'nde,

Mack Chahin, *The Kingdom of Armenia*, London-New York-Sidney 1987, s. 274 vdd.; Kaşgarlı Mahmut Aktok, "Kilikia Ermeni Baronluğu'nun Tarihinin Belgelerle İspatlanması", *XI. TTK, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. V, (1994), s.1862 vd.; Mehmet Ersan, "Kilikia Ermeni Kralığı", Artun E.- Koz M.S. (Ed.), *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Adana 2000, s. 327. 343; Claude Mutfian, "La gènesse du royaume d'arménie en Cilicie (XIIe Siècle)", Durand, J. v.d. (Ed.), *Armenia Sacra. Mémoire chrétienne de Arméniens (IV-XVIII)*, Paris 2007, s. 229 vd.; Claude Mutfian, "Le dernier royaume d'arménie (1198-1375)", Durand, J. v.d. (Ed.), *Armenia Sacra. Mémoire chrétienne de Arméniens (IV-XVIII)*, Paris 2007, s. 234 vd.; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul 1970, s. 81-81.123.129 vd.; John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, çev. A. Özdamar, İstanbul 2007, s. 244-245.

²⁹ Ayhan Yalçın, *Geç Devir Osmanlı Silifkesi (1860-1904)*, Mersin 2004, s. 13 "Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni dönemde "herkesin kazancıyla orantılı vergi vermesi" ilkesine uygun yeni vergi düzenlemelerine gidilmeye başlanmıştır. Bu amaçla Tanzimat'ın uygulanacağı eyaletlerde H. 1256 (M. 1840)- 1260 (1844-1845) yılları arasında herkesin her türlü malını, gelirini ve de ödeyeceği vergiyi tespit etmek amacıyla temettuat sayımları yapılmıştır. Sayımda elde edilen bilgileri kaydetmek üzere aynı anda kayıt defterleri tutulmuştur. Bu defterlere, *temettuat defterleri* adı verilmiştir."

³⁰ Silifke Müzesi'ndeki kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) planlı rölikerin bulunduğu Ulugöz Köyü 1923 yılına kadar bir Hristiyan Rum köyüdür. Urumçiftliği, Muhacir Çiftliği adıyla da anılan köyün ismi, yakınındaki bir kaynak nedeniyle 1960 yılında Ulugöz Köyü olarak değiştirilmiştir (Keşoğlu, *a.g.m.*, s. 95 vd.). Bugün köydeki ilköğretim okulu olarak kullanılan binanın yerinde bir Rum Kilisesi olduğu ifade edilir. Okulun duvarlarının bazı bölümleri bu kiliseye aittir (İzzet Aslan, *Silifke Tarihi*, Adana 1988, s. 204; Yalçın, *a.g.e.*, s. 89). Köy halkı 30 Ocak 1923 yılındaki Lozan Antlaşması gereğince nüfus mübadelesiyle buradan ayrılmış, yerlerine Yunanistan ve Adalar'dan gelen Müslümanlar yerleşmiştir (Yalçın, *a.g.e.*, s. 22).

³¹ 1844-1845 Temettuat sayımlarına göre Silifke Kasabası yani kaza merkezinin nüfusu 422 kişiden oluşmaktadır. Bu sayıya Gayrimüslimler dâhil değildir. Nüfusun 614 hanesi Müslümanlardan, 42 hanesi (yüzde altısı) Çiftlik Köyü'ndeki Hristiyan Rum ahaliden oluşmaktadır. 1870 yılındaki verilere göre Silifke Kazası genelinde erkek nüfus 5369 kişidir. Bunun 5266'sı Müslüman, 103'ü Hristiyan'dır. 19.yüzyıl ikinci yarısından itibaren "1838 Ticaret Antlaşmasıyla birlikte dış dünya ile daha fazla ilişkilerin kurulması sonucunda Osmanlı ticaret noktalarına Avrupa ülkelerinden ve Ege Adaları'ndan tüccar nüfusu akışı başlamıştır. Artan dış ticaret ilişkileri pazar amaçlı üretimi teşvik ettiği için tarımda kapitalistleşmenin başladığı Akdeniz kıyı ovalarına doğru bir tarımsal iş göçü başlamıştır." Bu durum Silifke'de de nüfusun artmasına neden olmuştur. 1881 yılında yürürlüğe giren Sicilli Nüfus Nizamnamesi uyarınca yapılan ve ilk defa kadınların da sayıldığı 1882 sayımında Silifke Kazası'nın toplam nüfusu 24.860 kişidir; bunlardan da 1032'si Gayrimüslimdir (523 Rum, 113 Ermeni Doğu Ortodoksları, 18 Katolik) (Yalçın, *a.g.e.*, s. 54-56).

Bahçe ve Çiftlik köylerinde; Ermeniler ise Bucaklı Mahallesi ve Bahçederesi Köyü'nde³², Rum ve Ermeniler Mukaddem Mahallesi'nin bir bölümü, Pazarkası Mahallesi, Taşucu ve Mağara'da ise birlikte yaşamışlardır³³. E. Balta, Silifke'de yaklaşık 600 Türkofon Rum'un yaşadığını; Çiftlik'te 350 kişi, Bahçe, Ark Arkası, İskele (Taşucu), Mar, Mut, Ala Kilise ve Gülnar'da (Kelenderis) 250 kadar Yunan Ortodoks'un Türklerle birlikte yaşadığını, ayrıca Ala Kilise'deki cemaatin Aziz Aleksios Kilisesi'ne sahip olduğunu belirtir³⁴. 1909-1910 yıllarında gerçekleştirdiği Anadolu gezilerinde gazeteci A. Şerif, Mersin ve Adana'ya da gelmiştir. Yazar, bu geziler kapsamında ziyaret ettiği Silifke'de 500 kadar evin varlığını, Müslümanlardan sonra en kalabalık topluluğun Rumlar olduğunu, onları daha az sayıda Ermenilerin izlediğini aktarır. Her iki cemaate ait birer okulun da varlığını bize aktaran A. Şerif sayesinde 20.yüzyıl başlarında az sayıda da olsa hala Rum ve Ermeni'nin Silifke'de yaşadığı bilgisini ediniriz³⁵.

Silifke genelinde 1872 yılında cami ve mescitlerin yanı sıra iki kilisenin de varlığı bize duyurulur³⁶. 1890 yılında bölgeye gelen V. Cuinet ise Silifke'de bir Rum, bir de Ermeni kilisesi olduğunu aktarır³⁷. 1902-1903 yıllarına ait Adana Vilâyet Salnamesi'ne göre Silifke kazası genelinde yedi kilise vardır³⁸. Bunlardan günümüze sadece Rumlara ait 19.yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilen Taşucu Rum Kilisesi sağlam ulaşmıştır.

Ermenilerin çoğu, Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'ndan (20 Ekim 1921) sonra, Rumlar ise 30 Ocak 1923 yılındaki Lozan Antlaşması'na göre Yunanistan'la mübadele edilerek bölgeyi terk etmişlerdir.

1890 yılında bölgeye gelen V. Cuinet'e göre ise Silifke'nin 1890 yılındaki nüfusu 28.550 kişidir; bunun 2500'ü kazada yaşamaktadır, bunlardan da 1400'ü Müslüman, 800'ü Rum Ortodoks, 250'si Ermeni'dir (Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie VI. L'Anatolie Centrale Angora, Konia, Adana, Mamouret-ul-Aziz, Sivas*, İstanbul 2001, s. 181; Yalçın *a.g.e.*, s. 56-57). 1891-1892 Adana Devlet Salnamesi'nde Silifke Kazası'nın genel nüfusu 26.202; bunun 1160'ı ise Hristiyan olarak gösterilir. 1894-1895 yıllarına ait Adana Devlet Salnamesi'nde Silifke Kazası genelinde 1009 Rum, 164 Ermeni olduğu belirlenmiştir. 1902 yılı nüfus verileri 1320 tarihli Adana Devlet Salnamesi'nden edinilir. Toplam 28.183 kişiden oluşan Silifke Kazası nüfusunda Rumlar 489 kadın, 520 erkek; Ermeniler 88 kadın, 76 erkekten oluşmaktadır (Yalçın *a.g.e.*, s. 57).

³² Josef Keil-Adolf Wilhelm, *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, Mama III, Manchester 1931, s. 8 Lev. 3. J. Keil ve A. Wilhelm tarafından yapılan haritada Ermenilere ait kilise Akropolis ile Göksu arasında yer alır.

³³ Yalçın *a.g.e.*, s. 58.

³⁴ Evangelia Balta, "The Greek Orthodox Community Of Mersina (Mid-19th Century-1921)", *Kolokyum. 19.yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin 2002, s. 40.

³⁵ Şerif Ahmet, *Anadolu'da Tânin I*, haz. M.Ç. Börekçi, Ankara 1999, s. 201.

³⁶ Yalçın *a.g.e.*, s. 57.

³⁷ Cuinet, *a.g.e.*, s. 182.

³⁸ Yalçın *a.g.e.*, s. 88.

Bu bilgiler ışığında Silifke Müzesi'nde yer alan ve yazıtıyla 16 Aralık 1891 yılında ölen Demetrios oğlu Eleutherios'a ait olduğu anlaşılan mezar taşı, 19.yüzyılda Anadolu'daki Osmanlı Dönemi Hristiyan Mimarisi'nde en çok kullanılan bazilikal planlı kilise formuyla ve işleviyle Kafkasya'daki kapalı Yunan haçı (kare içinde haç) planlı ya da kubbeli plana sahip örneklerden ayrılmaktadır. Trabzon ve Giresun'daki Rum mezar taşlarıyla birlikte Taşuculu mezar taşı, daha çok Rumların bu türe kazandırdıkları bir eser olarak kabul edilmelidir.

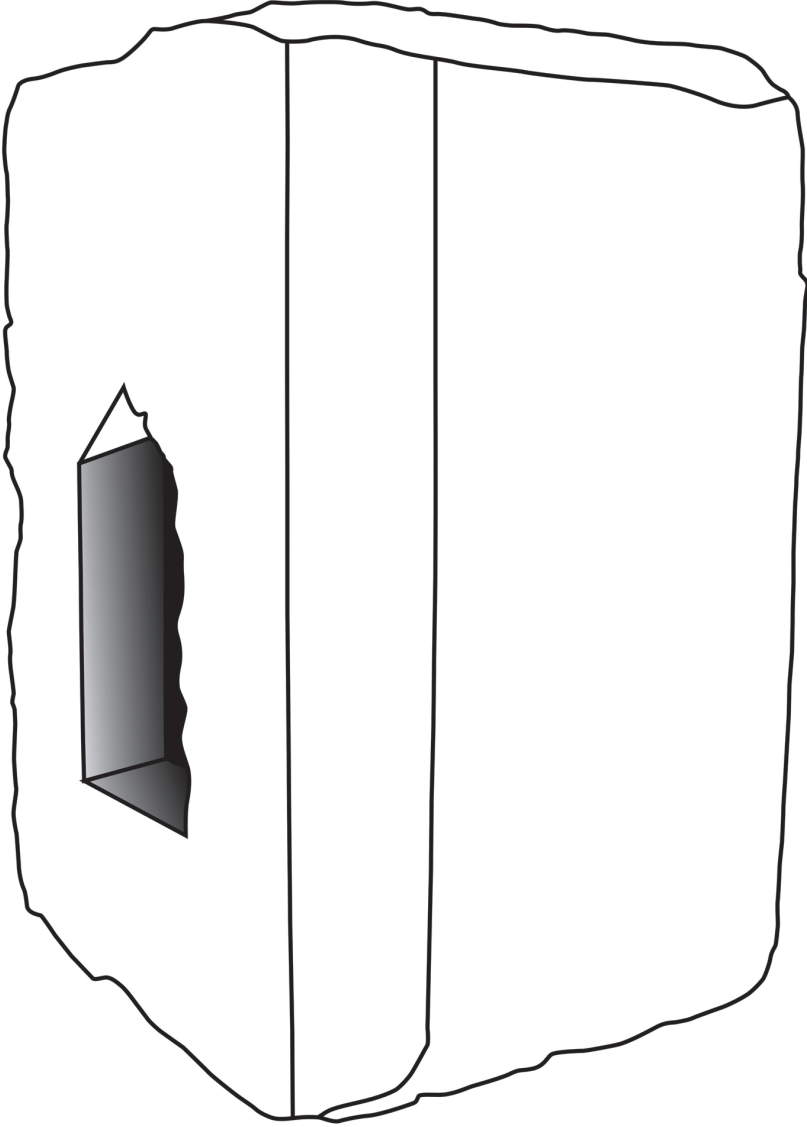
KAYNAKLAR

- Aktok, Kaşgarlı Mahmut, "Kilikia Ermeni Baronluğu'nun Tarihinin Belgelerle İspatlanması", *XI. TTK, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. V, (1994), ss. 1861-1871.
- Angar, Mabi, "Stiftermodelle in Byzanz und bei Christlich-Orthodoxen Nachbarkulturen", Kratzke, Ch.-Albrecht, U. (Hrsg.), *Mikroarchitektur im Mittelalter. Ein Gattungsubergreifendes Phänomen Zwischen Realität und Imagination*, Leipzig 2008, ss. 433-453.
- Aslan, İzzet, *Silifke Tarihi*, Adana 1988.
- Aydın, Ayşe, *Lahit Formlu Rölikerler. Reliquaries of the Sarcophagus Type*, İstanbul 2011.
- Balta, Evangelia, "The Greek Orthodox Community Of Mersina (Mid-19th Century-1921)", *Kolokyum. 19.yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin 2002, ss. 39-43.
- Bayram, Fahriye, *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*, İstanbul 2005.
- Chahin, Mack, *The Kingdom of Armenia*, London-New York-Sidney 1987.
- Cuinnet, Vital, *La Turquie d'asie VI. L'anatolie Centrale Angora, Konia, Adana, Mamouret-ul-Aziz, Sivas*, İstanbul 2001.
- Cunco, Paolo, "Les modèles en pierre de l'architecture arménienne", *Revue des Études Arméniennes*, c. VI, (1969), ss. 201-231. Pl. LXXVIII-CXVIII.
- Durand, Jannic v.d. (Ed.), *Armenia Sacra. Mémoire chrétienne de Arméniens (IV-XVIII)*, Paris 2007.
- Elbern, Victor H, "Liturgische Geräte", *RBK*, c. V (1995), ss. 737-738.
- Ersan, Mehmet, "Kilikia Ermeni Krallığı", Artun E.- Koz M.S. (Ed.), *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Adana 2000, ss. 327-343.
- Evans, Helen C.- Wixom William D., *The Glory of Byzantium Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261*, New York 1997.
- Grabar, Igor Emmanuilovich, *Geschichte der Russischen Kunst II*, Dresden 1958.
- Haldon, John, *Bizans Tarih Atlası*, çev. A. Özdamar, İstanbul 2007.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul 1970.

- Hootz, Reinhardt, *Kunstdenkmäler in Jugoslawien*, Leipzig 1981.
- _____, *Kunstdenkmäler in Rumänien*, Darmstadt 1986.
- _____, *Kunstdenkmäler in Bulgarien*, Darmstadt 1986.
- Kadiroğlu, Mine-İşler, Bülent, *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Ankara 2010.
- Kazarian, Armen, "Relics in Medieval Armenien Architecture", Lidov, A. (Hrsg.), *Eastern Christian Relics*, Moskau 2004, ss. 93-120.
- Keil, Josef-Wilhelm, Adolf, *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, Mama III, Manchester 1931.
- Keşoğlu, Münevver, "Silifke Müzesinde Kilise Biçiminde Rölik Mahfazası", *STY*, sy. VIII-1978, (1979), ss. 95-107.
- Museum Bochum-Der Stiftung für Armenische Studien, Bochum (Hrsg.), *Armenien. 5000 Jahre Kunst und Kultur*, Tübingen 1995.
- Mutafian, Claude, "Königreich Kilikien Zuflucht und Neubeginn", Museum Bochum-der Stiftung für Armenische Studien, Bochum (Hrsg.), *Armenien 5000 Jahre Kunst und Kultur*, Tübingen 1995, ss. 175-182.
- Mutafian, Claude, "La g nese du royaume d'arménie en Cilicie (XIIe Siècle)", Durand, J. v.d. (Ed.), *Armenia Sacra. Mémoire chrétienne de Arméniens (IVe-XVIIIe)*, Paris 2007, ss. 229-233.
- Mutafian, Claude, "Le dernier royaume d'arménie (1198-1375)", Durand, J. v.d. (Ed.), *Armenia Sacra. Mémoire chrétienne de Arméniens (IVe-XVIIIe)*, Paris 2007, ss. 234-241.
- Onasch, Konrad, *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten*, Leipzig 1981.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*,  ev. F. I ltan Ankara 1995.
- Rice, David Talbot, *Kunst aus Byzanz*, München 1959.
- Stiftung, Preussischer Kulturbesitz-Staatliche Museen (Hrsg.), *Ausgewählte Werke*, Berlin 1963.
- St tzer, Herbert Alexander, *Ravenna und seine Mosaiken*, Köln 1989.
- _____, *Frühchristliche Kunst in Rom*, Köln 1991.
-  erif, Ahmet, *Anadolu'da T nin I*, haz. M. . B rek i, Ankara 1999.
- Tekinda , M.C.  eh bettin, "Silifke", *TED*, sy. 2 (1971), ss.141-152.
- Volbach, Wolfgang Fritz, *Frühchristliche Kunst*, München 1958
- Weitzmann, Kurt (Ed.), *Age of spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century: Catalogue of the Exhibition at the Metropolitan Museum of Art, November 19, 1977, through February 12, 1978*, New York 1979
- Yalçın, Ayhan, *Ge  Devir Osmanlı Silifkesi (1860-1904)*, Mersin 2004.
- Yerasimos, Stephan, *Konstantinopel. Istanbul's historische Erbe*, Köln 2000

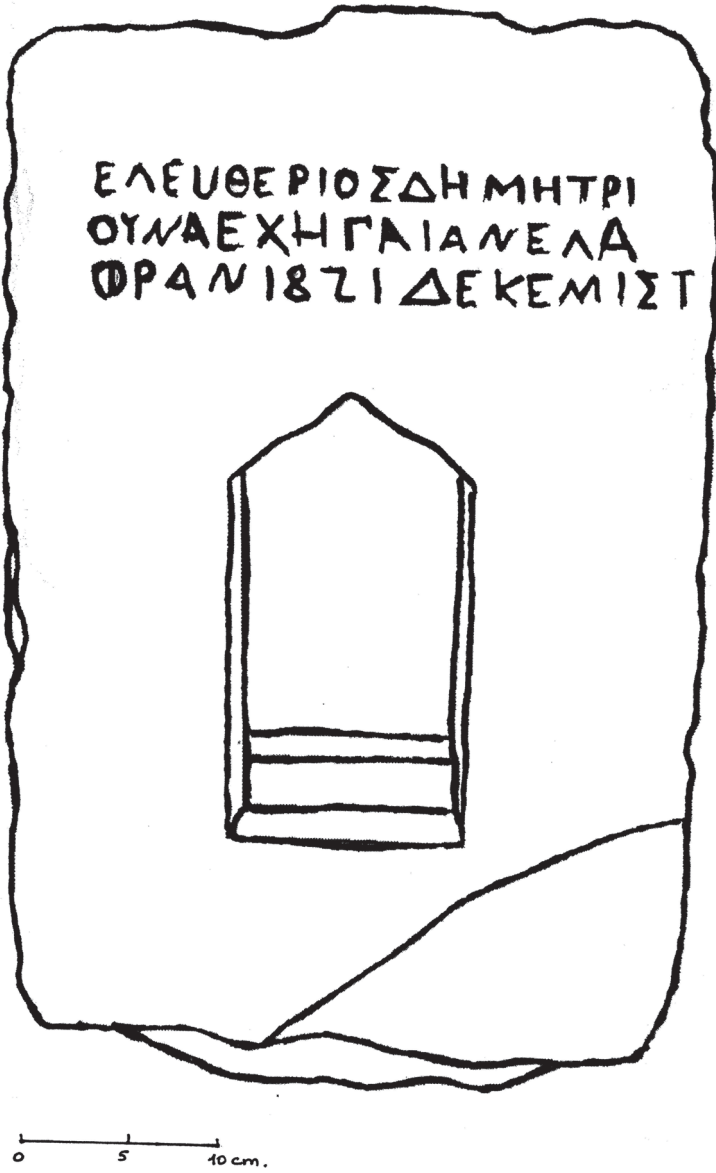
Resim 1a: Silifke Müzesi'ndeki kilise formu mezar taşı.

Resim 1b: Silifke Müzesi'ndeki kilise formu mezar taşı.

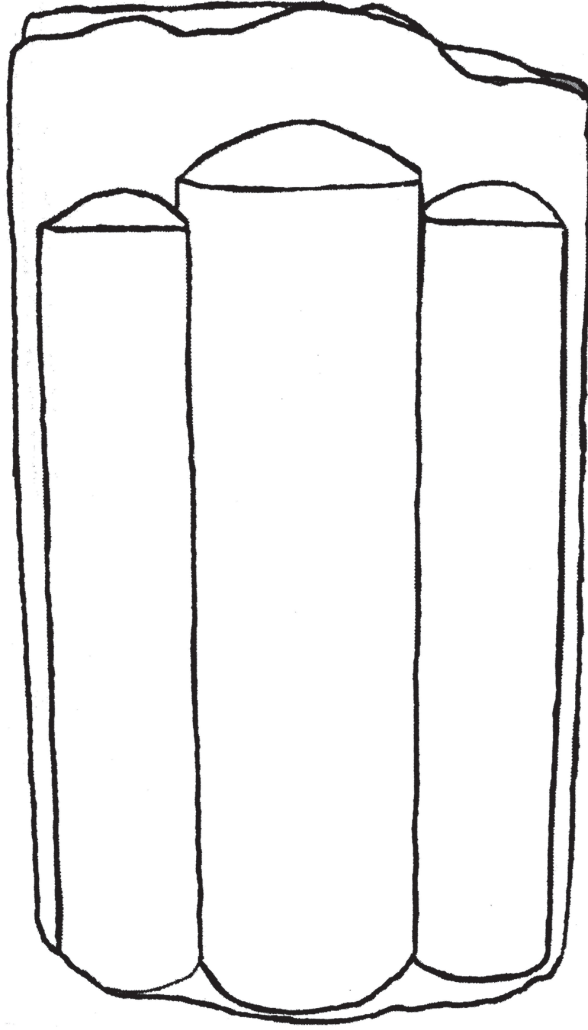
Resim 2a: Silifke Müzesi'ndeki kilise formlu mezar taşı, ön yüz.

Resim 2b: Silifke Müzesi'ndeki kilise formu mezar taşı, ön yüz.

Resim 3a: Silifke Müzesi'ndeki kilise formulu mezar taşı, arka yüz.

Resim 3b: Silifke Müzesi'ndeki kilise formu mezar taşı, arka yüz.

Resim 4: Bani tasvirindeki kilise modeli (Bayram, *a.g.e.*, 29 Res. 4).

Resim 5: Akroter olarak yapılmış kilise modeli (Cuneo, a.g.m., CIII, 28).

Resim 6: Maket kilise modeli (Museum Bochum, *a.g.e.*, 167 Abb. 127).

Resim 7: Venedik, Aziz Markos Kilisesi Hazinesi'ndeki artophorion-röliker (Evans-Wixom, *a.g.e.*, 250 K. Nr. 176).

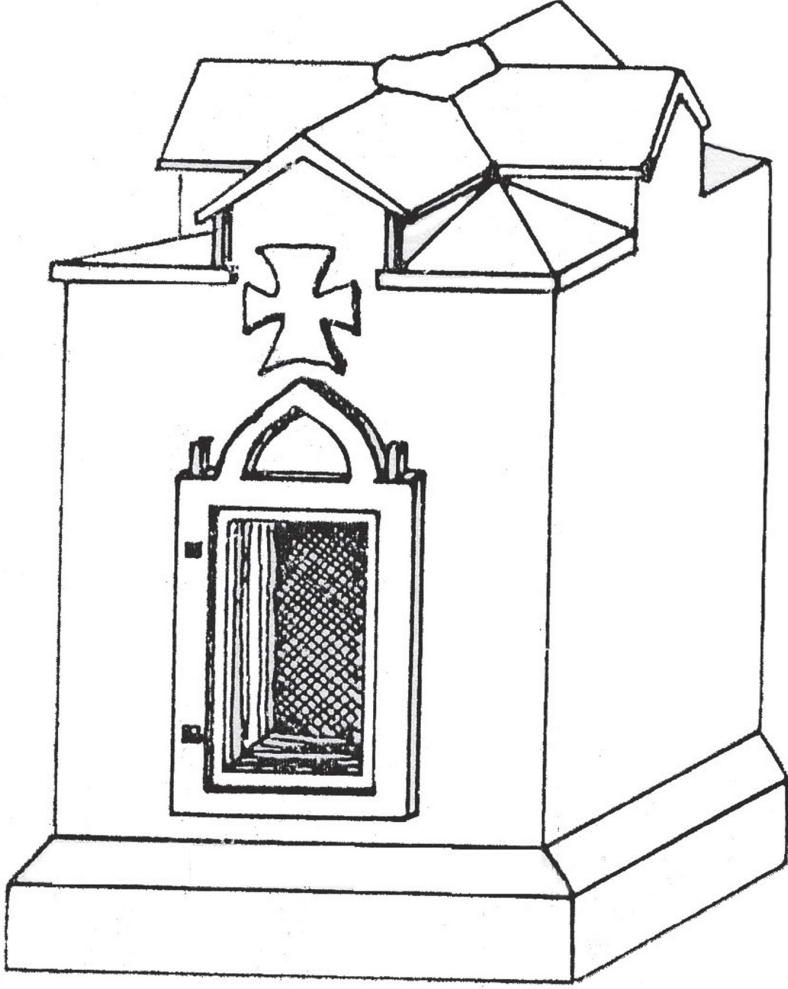
Resim 8: Welfen Hazinesi'ndeki röliker (Stiftung, *a.g.e.*, K. Nr. 7, Abb. 7).

Resim 9: Balkanlar'daki mezar taşları (Hootz, *a.g.e.*, c. II Abb. 86).

Resim 10a: Silifke Müzesi'ndeki kapalı Yunan Haçı formulu röliker.

Resim 10b: Silifke Müzesi'ndeki kapalı Yunan Haçı formulu röliker (Keşoğlu, a.g.m., 104 Şek. 1).